

UYGUR - ÇİN İKTİSADİ MÜNÂSEBETLERİ
(AT - İPEK ALIŞVERİŞİ) (744-840)

Gülçin Çandarlıoğlu

Uygur-Çin iktisadî münâsebetleri deyince akla ilk gelen at-ipek alışverişi olmaktadır. O devirde Türk atları her tarafta aranmakta, meşhur Çin ipeğinin de pek çok alicısı vardı. Sadece bu sebep bile iki ülke arasında hareketli bir ticaretin olmasına yeterli. Yalnız ticaretin şekli zaman zaman değişmektedir.

758'den itibaren Uygur'lar Çinlilerle at alışverişi yapmak istediler. Bu isteklerini de kabul ettirdiler. Bu tarih Uygur'ların birliği sağlayıp kuvvetlendiği, sözünü etrafa dinletmeğe başladığı bir tarihti. Çinliler şikâyetçi olmakla beraber çok uzun bir süre açıkça karşı gelmeğe cesaret edemediler.

Uygur'lar gönderdikleri her atın yerine 40 top ipekli kumaş istiyorlardı. Aynı anda onbinlerce atın birden gönderilişi ödeme gücünü zorluyordu. Gönderilen atların hepsi en iyi kalite değildi. Aralarında zayıf ve yaşlılar da bulunuyordu. Uygurlar hepsine de aynı fiyatı istiyorlardı. Durumdan memnun olmayan imparator tüccarları bir müddet oyalasa da sonunda hepsini satın almak zorunda kalıyordu.

Uygurlar kuvvetli olduğu sürece, siyasi ve iktisadî baskıları ve yardımlaşma devam etti. Kuzey Çindeki isyanların Uygurlar tarafından bastırılışı Çin'e iç işlerinde bir ferahlık sağlarken, Uygurlara büyük menfaatler temin etti. Her iki devletin dost geçinmesi diğer komşu ülkelere de tesir ediyordu.

Çin imparatoru bazen korktuğu bazende faydalandığı için Uygurları kırmak istemiyordu. Çinlilerin düşüncesine göre; Türk süvarilerininin kuzey Çinde at koşturması yerine, atların yüksek fiatla

satın alınması hazine için daha iyi idi. Savunma masrafları daha pahalıya mal oluyordu.

Aşağıda Uygurlarla Çin imparatorluğu arasındaki ticarî münâsebetlerin tafsilâtını Çin kaynaklarından tercümeler yaparak vermeğe çalışacağız.

CTS, 195, 8a; HTS, 217 A, 6b;

Devam eden Ch'ien-yüan devrinde¹ (Uygurlar) Çin'e hizmetlerinin menfaatlerini aldılar. Sık sık elçilerle ticâret atları gönderip ipekli aldılar. Umumiyetle her yıl gelip bir ata karşılık kırk parça² ipekli istediler. Her gelişlerinde onbinlerce at getiriyorlardı. Hun-lu-ssu³ da yerine gelecekleri bekliyen pek çok haberciler vardı. Göçebeler (Uygurlar) ipekli kazanıyor biz (Çinliler) lüzumsuz atlar alıyorduk. Saray buna çok kızılıyordu. Atlar kalitesiz, zayıf, kullanışsız idi. İmparator onlara cömertce hediyeler verdi. Onlar tekrar onbin at ile başşehre geldiler. Fakat imparator bu mevzuu tekrar halkın üzerine yüklemeye tahammül edemedi. Kendisi onlar için yalnız 6.000 ödedi.

CTS, 195, 6b;

765 yılı 10. ayda Çinliler ve Uygurlar birlikte Tibet isyânlarını bastırdılar. Sonrada imparator ile görüşmeğe geldiler⁴.

Uygurlar başşehre gelirken beraberlerinde at da getirdiler. 1. ve 2. ziyâfetler sırasında imparator onlara 100.000 parça ipekli hediye etti. Ondan sonra onlar yurtlarına döndüler.

O zaman hazine boştu. Saray memurları maaşlarını alamadılar. Takib eden aylarda imparator onlar Tzu-ko ch'ien⁵ verdi. Uygurla-

1 Ch'ien-yüan; imparator Su-tsung(756-76)un 758-760 arasında takvim için kullanılan ünvanı.

2 Waley, *The life and times of Po Chü-i*, Londra 1949, s. 221. Bir parça ipekli bir kişinin bir günlük çalışma mahsulü idi.

3 Hun-lu-ssu, Diplomatik münâsebetler sarayı.

4 Burada bu savaşların tafsilâtı da vardır. Biz konumuzu pek ilgilendirmedigi düşüncesiyle sadece özetledik.

5 Tzu-ko Ch'ien, bugünkü tasarruf bonosuna benzer bir para.

rın eksikliklerini tamamlamak için imparator saray memurlarının 10., 11., 12. ayın maaşlarını da vergi olarak aldı.

TCTC, 224;

767 senesi 7. ayında Uygur hatunu vefat etti. Hsian Ch'i cenaze elçisi namı ile Uygur ülkesine hareket etti. Uygurlar Çin elçisine «Biz T'ang sülâlesine büyük bir yardımda bulunmuştuk. Fakat T'ang sülâlesi sözünde durmadı. Bizden at satın aldığı hâlde parasını zamanında ödemedi» diye şikâyette bulundular. Hsiao Ch'i eski dostlukları hatırlatan bir konuşma yaptı⁶. Tek bir atın bile Uygurlara iade edilmeyeceğini sözlerine ilâve etti.

TCTC, 224;

769 senesi Uygur (Kağanı) adam gönderip, «T'ang benimle at alışverişi yapıyor. Ben atları gönderdim, fakat onun karşılığını kâfi derecede vermediler. Ben tekrar adam gönderip alayım mı» dedi. H'ang⁷ birşey demeye cesaret edemedi. Chin⁸ «Bizim askerimizin atı yok değilki seninle at alışverişi yapalım. Buna ihtiyacımız yok. Bundan başka senin atların hep kötü faydasız atlar. Biz o atları sınır-daki memurlara gönderdik. Sen gidip sorabilirsin. Bizim imparator sizin değerli hizmetlerinizi bildiği için sizinle at alışverişi yapıyor. Diğer ülkeler bizim ve sizin devletinizden korkuyor. Bizim iyi geçmemiz bu tip şeylere önem vermemiz lâzım. Sizin bu atlarınızı kim satın almak ister» dedi.

CTS, 195, 8b;

773 yılında (Çin imparatoru) onları (Uygur tüccarları) pek çok hediyeler ile uzaklaştırmak için özel ferman çıkardı.

O ay Uygur kağanı sefir Ch'ih-hsin'i 10.000 atın başında ticaret aramak için Çin'e gönderdi. (İmparator) atların ücretini öde-

6 Eski dostlukların tafsilâtı için bk. G. Çandarlıoğlu, «Uygurların Çin'e yaptıkları yardımlar, ve bunların iç yüzü» *Tarih Dergisi*, sayı 31, s. 37-46.

7 H'ang; Çinli prensesi gelin olarak getiren elçilerden biri.

8 Chin; T'ang imparatorunun düğün elçilerinden bir diğeri.

mek için hububat ve para üzerine yeni vergiler koydu. T'ai tsung⁹ halk üzerinde aynı şeyin tekrarlanmasını arttırmasını arzu etmiyordu. Memurlara onların (Uygurların) senede 6.000 den fazla at getirmemeleri işini organize etmelerini emretti.

140 Uygur binden fazla araba dolusu mal ve hediyelerle ülkelere geri döndüler.

TCTC, 224;

Uygurlar, Ch'ien yüan¹⁰ den beri her sene alışveriş yapmak istediler¹¹. Her atın yerine 40 top ipekli kumaş istediler. (Uygurlar) daima onbinlerce at birden gönderiyorlardı. Fakat atlar hep zayıf ve yaşlı oldukları için işe yaramıyorlardı. Çin hükümeti bundan şikâyetçi idi. Onun için gönderilen atların tamamını satın almıyordu¹². Buna rağmen at getiren Uygur elçileri yine birbirini tâkip ederek Hun-lu-ssu¹³ ya gelmeğe devam ediyorlardı. İmparator Uygurları memnun etmek için 773 yılında Uygurlar tarafından gönderilen atları tamamen satın aldırdı.

Yılın 7. ayında Uygurlar memnun oldular. Hediyelerin ve atların karşılığı olan eşyaların yüklendiği binden fazla araba ile Ch'ang-an (Çin başkenti) dan ayrılıp Uygur (ülkesine) döndüler.

Yılın 8. ayında Ch'in Hsin adlı Uygur elçisi tekrar onbin at getirerek satmak istedi. İlgililer, Chih Hsin'in atı fazla olduğundan yalnız bin tane atın satın alınmasını istediler. Kuo Tzu-i¹⁴ bu kararın Ch'ih Hsin'i çok kıracağını söyleyerek, memleket için kendi bir senelik maaşını at satın almağa bağışlamayı teklif etti, imparator kabul etmedi.

Yılın 11. ayında imparator altı bin atın satın alınmasını emretti.

9 T'ai-tsung (762-779) Çin imparatoru.

10 Bk. not. 1.

11 785'de Uygurlar Türk boyları arasında birliği sağlamış. Etrafa kuvvetini kabul ettirmişti. Uzun bir süre isteklerine kimse hayır diyemedi.

12 Bir müddet sonra toptan satın almak zorunda kalıyorlardı. Nitekim aynı metnin 2-3 satır aşağısında bunun ispatı mevcuttur.

13 Bk. not. 3.

14 Kuo Tzu-i (687-781) devrin en önemli Çin generali, pek çok isyanın bastırılmasında yardımcı oldu. 762'de Fen-yang prensi, 768'de de başbakan oldu.

HTS, 217 A, 7a :

780 senesi olaylarını anlatırken şunları da kaydediyor; Çindeki bir isyanı bastırmak için giden Kağan'ın¹⁵ amcası T'u-tung ve adamlarının bir kısmı ölmüştü. T'u-tung ve üç kumandanının tabutları Çinli elçiler ile birlikte gönderildi. Başbakan¹⁶ onları karşıladı. Hakaret etti. Çok kötü günler geçirdiler. 50 gün sonra kağan elçi Hsiu'ya bir rapor göndererek «Halkın hepsi senin ölümünü istiyor. Yalnız ben bu fikirde değilim. T'u-tung ve diğerleri ölmüş bulunuyorlar. Eğer ben seni öldürürsem kanı kanla yıkamak olacak, leke büyüyecek. Ben kanı yıkamağa su kullanacağım, daha iyi olmayacak mı? buna göre, sizin bizden aldığınız atlar dolayısıyla borcunuz birikti¹⁷. Bu 1.800.000 Kuang¹⁸ dır. Bunu bize acele ödeyiniz» dedi. O (Kağan), yardıma generali K'ang Ch'ih-hsin ve diğerlerini Hsin ile birlikte Çin sarayına gönderdi. İmparator hislerine hakim oldu ve onlara altın ve ipek verdi¹⁹.

HTS, 217 A, 8a; TCTC, 232;

Burada kayıtlı olan bir Çinli prenses ile Uygur kağanının nişanı sırasında yine at alışverişi olmuştu. Bu hikâyenin tafsilâtını bir başka makalemizde anlattığımız için²⁰, diğer kısa bir kayıt olan TFYK, C. 979 daki bilgiyi tercüme edeceğiz.

15 Devrin kağanı Tun Bağa Tarkan (779-789) dir.

16 Devrin başbakanı Hsie Yü-chia-ssu'dur.

17 TCTC, 227, 1.800.000 top ipekli kumaş diye kaydeder.

18 Kuang; T'ang sülâlesi parası.

19 TCTC, 227, 781 yılında Uygur atlarına karşılık yapılan ödemeyi şöyle kaydediyor. «Yılın (781) 5. ayında Hsui ve malyeti Ch'ang - an'a geldiler. İmparator yüzbin top kumaş ve yüzbin Liang ağırlığında altın ve gümüşün Uygur atlarının borçlarına karşılık olarak verilmesini emretti.

20 Fazla bilgi için bk. G. Çandarlıoğlu, «Uygur Sarayına gelin giden Çinli Prensesler ve bunun arkasındaki politik gerçekler», *Tarih Dergisi*, 28-29, s. 63-70.

TFYK, C. 979;

Te-tsung²¹ Chên-yüan²² 3. sene (787) 8. ayda Uygur kağanı reis Ch'o Ta-kan, To-han ve general Ho-kuang Ta-kan'ı Çin'e göndererek imparatora Uygur mahsüllerinden hediye etti. Evlilik rica etti. İmparator Hsien-an prensesinin Uygur kağanı ile evlenmesine karar verdi. Elçi ile Ling-tê salonunda görüştü. Prensese resmini kağan'a sundu. Uygur atlarının fiyatına karşılık 50.000 top ipekli kuşak verdi. Sonra elçi gitti.

CTS, 195, 9a;

790 yılının 6. ayında Uygur sefiri I-chih chia Ta-kan barbar ülkesine geri dönüyordu. İmparator ona, onun atlarının karşılığı olarak 300.000 parça ipekli verdi.

CTS, 195, 10a; HTS, 217 A, 9a;

792 yılın 7. ayda Uygur yao-lo-ko Ling Çin sarayına geldi. Ling, Lü kabilesinden gelme Çinli idi. Eski soyadı da Lü idi. Fakat o kağanın manevi oğlu olmuş ve kağan'ın soyadını almıştı. Devlet içinde otoriteye sahipti. İmparator da ona Shang-shu Sheng sağ başkan vekilliği ünvanını verdi. Ve o, Çin sarayına geldiği zaman imparator ona pek çok kıymetli hediyeler verirdi. Bu seferde onun atları için ona 70.000 parça ipekli verdi.

CTS, 195, 11a;

822 senesi 2. ayında imparator Uygurlara onların atlarının fiyatına karşılık 50.000 parça ipekli verdi. Ve 3. ayda O, tekrar onların atlarının fiyatı olarak 70.000 parça ipekli hediye etti. Aynı ay P'ei Tu, Yu-chou, Chen-chou'daki isyancıların teslim olmalarını cezalandırılmalarını istiyordu. Uygurlar Tu'yu ordu ile birlikte tâkip edip onları cezalandırmak ve ezmek için izin istediler. Saray bu mevzuun

21 Tê-tsung (779-805). Çin imparatoru.

22 Chên-yüan, Tê-tsung (779-805) un 785-805 arasında takvim için kullanılan ünvanı.

müzâkeresini yaptı. Pao-ying'in²³ başlangıcında (762-3) Uygurlar iki başkenti aldıkları zaman²⁴ imparatorluğa yaptıkları bu hizmetlerine karşılık pek çok faydalar temin etmişlerdi. Saray aynı şeylere tekrar tahammül edemeyeceğine karar verdi. Uygurlara 70.000 parça ipekli verildi. Güzel sözlerle gönderilen elçilerin gönülleri alındı. Onlar yurtlarına döndüler.

CTS, 195, 12a;

T'ai-ho'nun²⁵ ilk yılında (827) imparator elçilere Hun-lu Ssu'ya gidip Uygurlarının atlarının fiyatlarına karşılık 200.000 parça ipekli hediye götürmelerini emretti.

HTS, 217 B, 1b;

Onun hükümranlığının başlangıcında Wen-tsung²⁶ Uygurlara onların atlarının fiyatlarının karşılığı olarak 500.000 parça ipekli hediye etti.

CTS, 195, 12a;

Üçüncü yılın (829) 1. ayında elçi onların atlarının fiyatı olarak 230.000 parça ipekli hediye etti²⁷.

23 Pao-ying, Su-tsung (756-762) un 762 de takvimi için kullanılan ünvanı.

24 Bk. not. 6.

25 T'ai-ho, Wen-tsung (826-840) un 827-836 arasında takvim için kullanılan ünvanı.

26 Wen-tsung (826-840). Çin imparatoru.

27 Bu hadise yalnız CTS, 195, 12a da kayıtlıdır. Başka kaynaklarda rastlamıyoruz.

KISALTMALAR — KAYNAKLAR

- CTS, Chiu T'ang-shu, Eski T'ang sülâlesi yılığı
- HTS, Hsin T'ang-shu, Yeni T'ang sülâlesi yılığı
- TCTC, Tzu-chi T'ung-chien, Çin tarihinin çok önemli bir kronoloji kaynağıdır. Tarih tesbitinde tereddüte düşünce kendisine müracaat ederiz.
- TFYK, Ts'ê-fu Yüan-kuei, 11. yüzyıl başında yazılmış bir tarih ansiklopedi. Bilhassa başka kaynaklarda parça parça bulunan pek çok imparator mektubunun tamamı ve doğrusu mevcuttur.